https://doi.org/10.52505/1857-4300.2021.2(314).09
CZU:811.135.1'366:82.09(091)

STUDIU LINGVISTIC ASUPRA MANUSCRISULUI „SANDIPA”[1]. MORFOLOGIA (3.2.). PRONUMELE

Galaction VEREBCEANU
Doctor în filologie, conferențiar cercetător
E-mail: gverebceanu@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0725-4893
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” (Chișinău)

Linguistic Study on the „Sandipa” Manuscript. Morphology (3.2.). Pronouns

Abstract
The morphological peculiarities of the pronoun present in the text of the popular writing entitled Sandipa (ms. Rom. 824, dated in 1798 and kept at the State Library of the Russian Federation, Moscow) are analyzed. Being a flexible part of speech with several species (9), the pronoun is highlighted by a series of forms typical of both our first ancient texts and those developed in the second half of the eighteenth century, especially in recent decades. of the century, therefore contemporary with the handwritten version of the popular writing announced in the title.
Keywords: pronominal adjective, case, form, gender, personal pronoun, politeness pronoun, reinforcement pronoun, reflexive pronoun, possessive pronoun, demonstrative pronoun, Relative pronouns, indefinite pronouns, negative pronouns.

Rezumat
Sunt analizate particularitățile morfologice ale pronumelui prezente în textul scrierii populare intitulate *Sandipa* (ms. rom. 824, datat în 1798 și păstrat la Biblioteca de Stat a Federației Ruse, Moscova). Fiind o parte de vorbire flexibilă cu mai multe specii (9), pronumele se evidențiază printr-un șir de forme proprii atât primelor noastre texte vechi, cât și celor elaborate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în special în ultimele decenii ale secolului, așadar contemporane cu varianta manuscrisă a scrierii populare anunțate în titlu.
Cuvinte-cheie: adjectiv pronominal, caz, formă, gen, pronume personal, pronume de politețe, pronume de întărire, pronume reflexiv, pronume posesiv, pronume demonstrativ, pronume relativ, pronume nehotărât, pronume negativ.

Într-un articol publicat recent în revista „Philologia” (vezi Verebceanu, 2021, p. 75-84), a fost examinată morfologia unor părți de vorbire flexibile prezente în

[1] Vezi Verebceanu, 2017, p. 35-55; 67-89; 113-130; Verebceanu, 2019, p. 49-63; Verebceanu, 2020a, p. 93-102; Verebceanu, 2020b, p. 22-36; Verebceanu, 2021, p. 75-84.

BDD-A33091 © 2021 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:00:53 UTC)

textul scrierii populare anunțate în titlu (ms. rom. 824, datat în 1798 și păstrat la Biblioteca de Stat a Federației Ruse, Moscova). Scopul articolului de mai jos este cercetarea particularităților morfologice ale pronumelui, parte de vorbire flexibilă cu mai multe specii care se evidențiază printr-un șir de forme proprii atât primelor noastre texte vechi, cât și celor elaborate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în special în ultimele decenii ale secolului, așadar contemporane cu varianta manuscrisă a romanului popular.

Pronumele, în calitate de clasă de cuvinte lexico-gramaticală cu trăsături oarecum distinctive față de celelalte părți de vorbire flexibile analizate, are, în general, aceeași structură ca și în limba literară de astăzi. Există totuși unele caracteristici care merită atenție.

Pronumele personal propriu-zis posedă o paradigmă, cu unele diferențe de ordin fonetic, asemănătoare cu cea din româna actuală. Dăm în continuare formele flexionare consemnate în text.

Persoana 1 singular nominativ masculin, feminin: *eu* (2^{v}, 9^{r}); dativ: *mie* (69^{v}, 8^{r}), **miia**[2] (= *mie*, numai masculin, 34^{r}, 98^{r}), **îm** (doar cu *m* suprascris, 100^{v}, 8^{r}), *-mi* (numai masculin, 92^{v}), **me-** (= *mi*, masculin, 15^{v}, 19^{r}, 63^{v}, 65^{r}, 86^{v}-2, 90^{r}; feminin, 64^{v}, 65^{r}, 81^{v}), **-m** (doar suprascris, 7^{r}, 82^{v}); acuzativ: (*pe*) *mine* (32^{r}, 10^{r}), *mă* (32^{v}, 83^{v}), *-mă* (14^{r}, 94^{r}).

Persoana a 2-a singular nominativ masculin, feminin: *tu* (6^{v}, 9^{v}); dativ: *ție* (79^{v}, 71^{v}), **țiia**[2] (= *ție*, numai masculin, 57^{r}, 90^{r}), **îț** (doar cu *ț* suprascris, 54^{r}, 36^{r}), *ți* (14^{r}, 64^{v}), **țâ-** (= *ți*, numai masculin, 16^{v}), *-ț* (29^{r}, 20^{r}), *ț-* (48^{r}, 55^{r}), *-ț-* (81^{v}, 37^{r}); acuzativ: (*pe*) *tine* (numai masculin, 41^{r}), *te* (5^{r}, 25^{v}), *-te* (28^{v}, 38^{r}), *te-* (40^{r}, 49^{v}).

Persoana a 3-a singular nominativ masculin: *el* (15^{r}), *elu* (99^{v}); feminin: *ea* (58^{r}), **e** (= *ea*, 66^{r}); genitiv-dativ: *lui* (90^{r}, 1^{v}); *ei* (15^{r}, 35^{v}); dativ: *îi* (72^{r}, 42^{r}), *i* (90^{r}, 37^{v}), *-i* (39^{r}, 46^{v}), *i-* (1^{v}, 62^{v}), *-i-* lipsește; acuzativ: *(pe) el* lipsește; *îl* (3^{r}), *-l* (31^{r}), *l-* (64^{r}), **le** (= *îl*, 89^{v}), **li** (= *îl*, 41^{r}, 45^{v}), (*pe*) *dânsul* (81^{v}), *într-însul* (65^{v}); *(pe) ea* lipsește; *o* (18^{r}), *-o* (22^{v}), (*pe*) *dânsa* (74^{r}), *într-însa* (88^{r}).

Persoana 1 plural nominativ: *noi* (12^{v}); genitiv-dativ: *nouă* lipsește; dativ: *ne* (96^{v}), *ni* lipsește; acuzativ: (*pe*) *noi* (53^{v}), *ne* (58^{v}), (*pe*) *dânșii* (51^{v}), *dintr-înșii* (21^{r}).

Persoana a 2-a plural nominativ: *voi* (7^{r}); dativ: **voao** (= *vouă*, 7^{v}, 70^{r}, 83^{r}); acuzativ: *(pe) voi* lipsește; *vă* (75^{r}).

Persoana a 3-a plural nominativ masculin: *ei* (12^{r}); feminin: *ele* lipsește; genitiv: *lor* (57^{r}, 48^{r}); dativ: *lor* lipsește; *le* (4^{r}, 8^{v}), *li* (76^{v}); acuzativ: *(pe) ei* lipsește, *îi* (48^{r}), *le* (56^{r}), **li-** (= *le*, 67^{r}); (*pe*) *ele* lipsește, *le* (56^{r}), (*pe*) *dânsăle* (51^{r}), *dintr-însăle* (61^{v}).

Din prezentarea de mai sus a formelor flexionare consemnate în textul manuscrisului *Sandipa* rezultă faptul că: a) la unele persoane se constată lipsa formelor accentuate și neaccentuate (marcate prin subliniere); b) pronumele de

[2] Formele *miia* și *țiia* erau răspândite în textele și documentele din secolul al XVI-lea (vezi Densusianu, 1961, p. 116-117). Vezi, de asemenea, interpretarea lui Al. Rosetti despre unul din fonetismele în discuție: „*miia* apare în textele lui Petru Șchiopul <…>; astăzi forma aceasta este curentă în graiul moldovenesc (*mie* + amplificativul *a*, pornind de la construcții ca: *mie unuia* > *mia*” (Rosetti, 1978, p. 556).

BDD-A33091 © 2021 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:00:53 UTC)

persoana a 3-a, masculin și feminin, nu cunosc cazul acuzativ; c) locul acestora este ocupat de formele pronumelui *dânsul*, ca sinonim al lui *el*, deci nu ca pronume de politețe cum apare astăzi în limba literară, însoțit totdeauna de un număr variat de prepoziții, și de *îns*, folosit articulat și în îmbinare cu prepozițiile *întru* și *dintru*; d) sunt înregistrate forme arhaizante folosite exclusiv pentru masculin (marcate cu aldin), respinse însă astăzi de aspectul normat al limbii literare: „*Miia* mi-i milă de tine" (34^{v}), „omule, ci *me*-i furat ochiul meu" (86^{v}), „să nu să întâmple ceva rău mie sau *ţiia*" (57^{r}), „nu vei pute scăpa de dânsul şi cu greu *le*-i împăca" (89^{v}), „tu ţine-*ţ* pământul carile ţi s-au dat şi *ţâ*-l lucrează" (16^{v}), „pre carile sângur împărăţie ta de atâte ori ai zis că *li*-i omorî" (41^{r}), „nici să zici că *li*-i birui pe muieri" (67^{r}), „Ci vi să pare *voao* tăcere aceasta a cuconului?" (7^{v}).

Formele neaccentuate, clitice, de dativ și acuzativ, precedate de cele mai multe ori de cuvinte monosilabice terminate în vocală, așa-numitele cuvinte atone, sunt notate, de obicei, fără *î-* protetic: „a-*i* arăta" (4^{r}), „nu-*i* spusă" (46^{v}), „să-*i* dau" (64^{v}) „și-*i* zisă" (90^{v}); „a-*l* trage" (91^{r}), „că-*l* voi omorî" (57^{v}), „de-*l* chemă" (43^{r}); „a-*m* grăi" (71^{r}), „de-*m* va face" (47^{r}), „și-*m* voi scoate" (85^{r}); „ce-*ţ* voi spune" (20^{r}), „să-*ţ* spuiu" (70^{r}) etc. Mai rar, formele în discuție apar în vecinătatea cuvintelor polisilabice: „orice-*i* poronce" (43^{r}), „cându-*m* spune" (8^{v}), „vinde-*m*" (45^{v}), „ţine-*ţ*" (16^{v}) etc.

Unele forme clitice conjuncte au o întrebuințare particulară, fiind plasate după verb: „știi-*l* și aie-*l* scris" (63^{r}), „aceste ai-*le*" (68^{r}), o topică înregistrată în cele mai vechi texte (vezi Densusianu, 1961, p. 117; vezi și Mareș, 1969, p. 76; Chivu, 1993, p. 180) sau în prepoziția verbului la perfectul compus, în această poziție se remarcă pronumele personal de persoana a 3-a feminin singular acuzativ *o*: „Și aşe să pricie ficiorul împăratului cu ace fimeie și *o* au rămas-o și *o* au dovedit" (33^{r}), „eu nu *o* am lăsat-o" (37^{v}), asemenea construcții întâlnindu-se în textele din secolul al XVI-lea (vezi, de exemplu, Rosetti, 1978, p. 558; Buză, Zgraon, 1982, p. 511; Georgescu, 1982, p. 400).

Procedeul contragerii celor două vocale alăturate este concurat de procliza lui *î*, exemplele consemnate având o frecvență totuși mai puțin numeroasă în raport cu formele etimologice: „*îi* dedi" (30^{r}), „*îi* făcură" (96^{v}), „*îi* ieşi" (84^{v}); „*îl* dusă" (8^{v}), „*îl* întrebă" (6^{r}), „*îl* pusă" (98^{v}) etc.; „*îm* cere" (64^{v}), „*îm* spune" (100^{r}); „*îţ* voi da" (36^{r}), „*îţ* mulțemesc" (47^{v}), „*îţ* spun" (86^{r}) etc. Fenomenul câștigă teren în epocă „în toate variantele literare, fiind atestate de texte din toate regiunile" (ILRL, 1997, p. 328).

O altă particularitate a formelor neaccentuate de dativ și acuzativ este implicarea acestora la anticiparea sau reluarea complementului direct și indirect (acest fenomen va fi examinat în capitolul de sintaxă).

Pronumele de politețe – subclasă de pronume personale – înregistrează, ca text și frecvență, un număr neînsemnat de forme. Din sistemul de marcare a reverenței fac parte: *dumneta* (17^{v}, 37^{v}, 45^{v}, 48^{r}-2), *dumnata* (38^{r}, 38^{v}, 87^{v}, 88^{v}, 90^{r}-2) pentru persoana a 2-a singular nominativ-acuzativ, ambele cu structură fonetică învechită, *dumitale* (45^{v}, 49^{r}, 84^{v}) pentru genitiv-dativ și locuțiunea pronominală *Măria Ta*, având ca bază de formare substantivul învechit *mărie*: „el mă sfătui și mă învăţă cum să grăiescu înainte *Mării<i> Tale*" (83^{v}).

BDD-A33091 © 2021 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:00:53 UTC)

Pronumele de întărire. În lipsa formei *însumi*, funcția de pronume de întărire este preluată de sinonimul adjectival *singur*, notat în text cu vocală velară, care apare în vecinătatea unui pronume personal: „tu *sângur* m-ai supus la alţii" (35^{r}), „acum ai venit tu *sângur*" (79^{v}), „rămasă el *sângur*" (55^{r}), „să face el *sângur* pre sine înţelept" (74^{v}), „mai bine să mă omor eu *sângură*" (58^{r}), „eu *sângură* mă voi omorî" (33^{v}), „să saie ea *sângură* în focu să arză" (58^{r}), „de vreme *sânguri* voi mărturisi*ţ*" (83^{r}) sau a unui pronume relativ: „să aştepte să-l laude alţii, ia*r* nu *sângur* ciniva să să laude" (75^{r}), sau a unui substantiv: „să apucă *sângur* bărbatul şi cernu ţerna" (30^{v}), „numai mânie *sângură* este un rău pre mare" (60^{v}), „*sângur* împăratul ar fi fost vinovat" (73^{v}), sau a unui numeral colectiv: „*sânguri* amândoi să vorbască" (74^{r}). Alteori, adjectivul *singur* nu este însoțit de niciun cuvânt: „acum am venit *sângur* nechemat" (72^{v}), „nu-*ţ* fi *sângură* duşmancă vieţii tale" (38^{r}).

Această tendință de folosire a adjectivului *singur* în dauna pronumelui de întărire „este din ce în ce mai accentuată pe măsură ce ne îndreptăm spre perioada modernă" (ILRL, 1997, p. 329), fenomenul fiind preferat de aspectul vorbit al limbii datorită faptului că sintagma pronume/ substantiv + *singur*, alături de construcțiile *chiar tu, tocmai eu, eu personal, eu unul/ una* etc., „sunt mult mai concrete decât formele de întărire și mai ușor de folosit" (GALR, 2005, p. 222).

Pronumele reflexiv deține, la fel ca în limba contemporană, o paradigmă flexionară defectivă, neavând forme speciale pentru nominativ și genitiv, ci doar pentru persoana a 3-a dativ: *îş* (10^{v}, 19^{v} etc.), *-ş* (12^{v}-2, 44^{r}-2 etc.), *ş-* (29^{v}, 90^{r}-2 etc.) și acuzativ: *sine* (15^{r}, 93^{r}), *sâneţ* (41^{r}), *se* (23^{r}, 44^{r} etc.), *să* (14^{v}, 67^{v}), *s-* (74^{r}-3, 99^{r}-2 etc.).

Distribuția formelor neaccentuate ale pronumelui reflexiv amintește, în multe privințe, de cea a cliticelor pronumelui personal propriu-zis. Astfel, sunt consemnate preferențial exemple cu forma neaccentuată de dativ *-ş* notată în poziție enclitică, frecvența formelor etimologice întrecând cu mult pe cea cu *î* protetic (43 de apariții față de numai 8 atestări): „trebuie să fie de râs şi de ocară acel împărat ci nu-*ş* va împlini cuvâ<n>tul ci au zis" (19^{v}), „muiere acelui slujitoriu să dusă în sat cu o treabă şi-*ş* lăsă pe bărbat acasă cu un prunc mic" (43^{r}), „Cu adevărat au mâncat câinile pe copil, că-*ş* linge buzile de sânge" (44^{r}), „vicleşugurile babii o făcu de-*ş* pierdu curăţenie ci o ţine" (51^{r}), „muieri să nu-*ş* ia până nu va învăţa toate meşteşugurile ale muierilor" (61^{r}) etc.; cf. „îndată îş opri mânie şi urgie" (19^{v}), „şarpile, de durere, îş scăpă şi-ş borî veninul" (75^{v}).

În raport cu româna contemporană, *-ş* apare în vecinătatea substantivului, marcând valoarea posesivă: „să culcă în patu-*ş* să doarmă" (46^{r}), „Atunce începu a grăi cu fimeia-*ş*" (49^{v}). Această valoare de posesiune este intensificată de întrebuințarea frecventă, pleonastică, a adjectivului pronominal posesiv și, mai rar, a pronumelui personal, acestor contexte alăturându-se și *ş-*: „având poftă împăratul ca să-*ş* înveţă pre fiiul *său* întru învăţăturile cărţii" (1^{v}), „fiindcă-*ş* pusăsă ochiul şi gândul *ei* pre cucon" (9^{r}), „nu l-om lăsa să-*ş* omoare pe fiiul *său*" (12^{v}), „l-am lăsat de *ş*-au omorât pe fiiul *său*" (12^{v}), „să nu-l lăsăm să-*ş* omoare pe fiiul *său*" (12^{v}), „*ş*-au făcut râs de înţelepciune *lui*" (19^{r}), „băieşul gândi să-*ş* aducă pe muiere *sa*" (34^{v}), „becisnicul om și-*ş* adusă pe muiere *sa*" (34^{v}), „au auzit că sânt slobode muierile a-*ş* face voiele *sale*" (61^{v}), „*ş*-ar fi omorât pe fiiul *său*" (73^{v}).

BDD-A33091 © 2021 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:00:53 UTC)

Forma accentuată, nonclitică, de acuzativ *sine* apare notată rar (doar nouă atestări) și este însoțită de prepoziții: „zisă întru *sine*” (15^{r}, 39^{r}, 62^{r}), „numa gândi pin *sine*” (46^{v}) sau apare în construcții emfatice, *sine* fiind dublat de cliticul reflexiv: „*să* face el sângur pre *sine* înţelept” (75^{r}), „*să* osteneşte ca să *să* folosască pe *sine*” (93^{v}). O dată, este consemnată forma învechită *sâneț*, întărită de adjectivul *singur* cu valoare de pronume de întărire: „sângur de *sâneț* cunoscându-l că i să cade această pedeapsă” (41^{r}).

În calitate de clitice reflexive în acuzativ apar formele *se*, *s*-, cu 124 de apariții, și *să, -să*, ce însumează un număr apreciabil de ocurențe (370): „*să* cade să *se* ferească tot omul” (14^{r}), „*să se* joace” (95^{v}), „temându-*să*” (25^{r}), „foarte *s*-au bucurat” (82^{v}) etc.

Pronumele (adjectivul) posesiv cunoaşte mai multe forme flexionare. Astfel, la persoana 1 singular masculin *mieu*, cu 46 de ocurenţe, apare, majoritar, în exemple de felul *fiiul mieu*” (2^{r}-3, 70^{v}-2, 99^{v}-3 etc.) şi, mai rar, în cele ca *tată-mieu* (6^{r}, 70^{r}-2), *tătâni-mieu* (27^{r}, 70^{r}), întrecând în frecvență actualul *meu*, cu 20 de atestări: *fiiul meu* (15^{r}, 73^{r}-3, 90^{r}-4 etc.), *tătâni-meu* (32^{r}). Femininul este reprezentat de forma monoftongată *me*, cu 28 de ocurențe: „viiața *me*” (2^{v}, 82^{r}-2 etc.) şi de cea modernă *mea*, cu 7 apariții: „muiere *mea*” (39^{r}, 75^{r}, 97^{r}-2 etc. La plural masculin sunt consemnate doar formele *miei*: „tovarăşii *miei*” (79^{r}) şi *mii*: „sfetnicii *mii*” (28^{v}), „prietinii *mii*” (70^{r}, 85^{r}), „*ai mii*” (82^{r}), iar la feminin apare forma *mele*, identică cu cea din limba contemporană: „slugile *mele*” (27^{v}-3 etc.).

La persoana a 3-a, singular şi plural, sunt consemnate toate formele adjectivului posesiv: „Această istorie au scris-o mai întâi Mosus filosoful pentru Chir, împărat al persilor, şi pentru naştire fiiului *său*” (1^{r}), „chemă gazda pe muierea *sa*” (62^{v}), „împăratul atunce, după vorba muierii, căută la domnii *săi*” (94^{r}), „tot omul să cade să aibă trii porți la vorbile *sale*” (60^{v}), întreaga serie înregistrând un număr destul de mare de atestări (120), marea majoritate revenind formei *său* (102).

Raport de posesiune redau şi formele pronumelui personal *lui*, *ei*, *lor*, care intră în alternanță cu *său*, *sa*, fără însă a le depăşi ca frecvență, ele acumulând 60 de ocurențe: „luând filosoful pe cucon, l-au dus la casa *lui*” (3^{r}), „învăță pe taină stăpânul pe pasăre ca să păzască pe jupineasa *lui*” (17^{r}), „neguțitoriul, auzindu aceste cuvinte de la babă, le pusă în gândul *lui*” (86^{r}), „muiere cu mare vicleşug au răspunsu către bărbatul *ei*” (25^{v}), „ea spusă toată pricina *ei* acelui cucon” (81^{v}), „muierile cele răle cu vicleşugurile *lor* cele ci vor să facă îndată fac” (57^{r}) etc. Preferință pentru întrebuințarea adjectivului posesiv caracterizează scrierile elaborate în partea nordică a dacoromânei, pe când textele sudice folosesc cu predilecție formele pronumelui personal (vezi ILRL, 1997, p. 127-128).

Forma *sale* este întrebuințată, o dată, în legătură cu subiectul aflat la plural, construcția redând pluralitatea posesorilor: „sânt slobode muierile a-*ş* face voiele *sale*” (61^{v}). Fenomenul prezent în perioada veche a limbii române (*ibidem*) este în descreştere în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (*ibidem*, p. 330).

O caracteristică a textului *Sandipa* este întrebuințarea frecventă a formelor adjectivului posesiv în legătură cu subiectul, situație ce se regăsește în textele vechi românești (vezi Berea, 1961, p. 324-325): „dedi pre fiiul *său* în mâna Sandipei” (3^{v}), „mult ceas întrebându-l tatăl *său*, el nimică nu răspunde” (7^{r}), „au iertat împăratul

BDD-A33091 © 2021 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:00:53 UTC)

pre fiiul *său*” (19^{v}), „împăratul priimi cuvântul fiiului *său*” (77^{r}), „chemă gazda pe muierea *sa*” (62^{v}), „tot omul să cade să aibă trii porţi la vorbile *sale*” (60^{v}), „împăratul atunce, după vorba muierii, căută la domnii *săi*” (94^{r}), „nimică nu zisă muierii *sale*” (46^{v}) etc.

Mai rar, unele forme ale pronumelui personal cu valoare posesivă apar notate în legătură cu obiectul: „voinicul să aprinsă tare de dragoste *ei* şi de frumuseţile *ei*” (36^{r}), „nu voiu să-i împlinescu pohta *ei*” (71^{v}), „Dumnezeu au dat la toate dobitoacile hrana *lor*” (76^{v}).

Său, *sa* şi *lui*, *ei*, împreună cu cliticele reflexive, dublează valoarea posesivă, dând naştere unor construcţii pleonastice de tipul „având poftă împăratul ca să-*ş* înveţă pre fiiul *său* întru învăţăturile cărţii” (1^{v}) (vezi *supra*).

Un ultim comentariu care se impune este apariţia frecventă a formelor *său*, *sa* şi *meu*, *tău* în vecinătatea unor substantive nearticulate în nominativ-acuzativ ce desemnează grade de rudenie sau relaţii sociale, rezultând construcţii unitare, legate, caracteristice limbii populare şi vorbirii familiare, unele dintre acestea nefiind recomandate astăzi de norma limbii române literare contemporane (vezi Avram, 1986, p. 133-134; GALR, 2005, p. 239): *ginere-său* (15^{v}), *mă-sa* (98^{r}), *stăpână-său* (22^{r}, 24^{v}-3) *tată-său* (4^{v}, 20^{v}, 70^{v}-3 etc.), *tată-mieu* (6^{r}, 70^{r}-2), *tată-tău* (6^{v}, 9^{r}, 9^{v}-2). În alte contexte, substantivele din componenţa sintagmelor nu flexionează sau flexionează neobişnuit: „nimică n-au spus *stăpână-său*” (17^{v}), „spusă *stăpână-său*” (84^{r}), „închinându-să *tătâni-său*” (5^{r}), „spusă toată pricina *tătâne-său*” (15^{r}), „un filosof sfetnic al *tătâne-său*” (31^{r}), „Grăieşte *tătâni-mieu*” (27^{r}), „după poronca *tătâni-meu*” (32^{r}), „toate aceste le voi spune *tătâni-mieu*” (70^{r}), „Acum roagă-te *tătâni-tău*” (28^{v}).

Pronumele (adjectivul) demonstrativ are o paradigmă flexionară care, în unele privinţe, se deosebeşte de cea din limba de astăzi. De exemplu, pronumele şi adjectivul demonstrativ de apropiere *acest*, în poziţie antepusă şi postpusă, apare notat fără afereza lui *a-* şi este minoritar în comparaţie cu *acist* (mai rar formele sale gramaticale), fonetismul arhaic înregistrând 27 de atestări faţă de 7 apariţii ale formei actuale: „*acist* împărat” (1^{v}, 11^{v}), „*acist* lucru” (3^{r}, 8^{r}), „*acist* om” (15^{v}, 25^{v}, 62^{v}), „*acist* ceas” (28^{v}), „*acist* cuţit” (31^{r}), „*acist* oraş” (39^{v}), „*acist* vicleşug” (40^{r}), „*acist* gându” (58^{r}), „*acist* peşte” (64^{r}), „*acist* cuvânt” (66^{v}), „*acist* răspunsu” (83^{r}), „*acista*-i drumul” (31^{v}), „Ci peşti este *acista*, bărbate?” (66^{v}), „*acista* este peştile ci ai mâncat” (66^{v}), „dimonul *acista*” (28^{v}), „tânărul *acista*” (34^{v}), „vrăjmaşul *acista*” (35^{r}), „lemnu de *acista*” (85^{r}), „înainte de *aciste*” (8^{v}), „unul ca *acista*” (20^{r}), „să umpli tipsie de *aceştie*” (88^{v}), „*acistui* neguţitor” (51^{r}), „*acistor* doi” (82^{v}), „*acest* dascal” (78^{r}) etc. (despre forma *acist*, vezi Georgescu, 1982, p. 394).

Forma fără deicticul *-a* este preferată faţă de forma cu *-a*: „*aceasta* dascal” (2^{r}), „întru *aceasta* zi” (29^{v}), „*acesta* copil” (97^{v}), „într-*acesta* chip” (51^{v}), fenomen curent în scrierile din perioada veche a limbii române (vezi Densusianu, 1961, p. 120; Teodorescu, Gheţie, 1977, p. 103-104; Roman Moraru, 1982, p. 77; Chivu, 1993, p. 181-182; Vieru, 2014, p. 82).

La genitiv-dativul feminin al lui *aceasta*, în prepoziţia şi, uneori, în postpoziţia substantivului, forma întrebuinţată este cea etimologică: „gura *aciştii* babi” (39^{v}), „bărbatul *aciştii* muieri” (45^{v}), „oamenii cetăţii *aciştie*” (86^{r}), „faţa lumii *aciştii*”

BDD-A33091 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:00:53 UTC)

(54^{r}), „*aceştei* blăstămate” (55^{v}), „am dat *aceştii* căţeli” (66^{r}), „*aceştie* i să cade” (96^{r}), la fel ca în textele din secolul al XVI-lea (vezi Densusianu, 1961, p. 120-121) și în cele contemporane cu manuscrisul *Sandipa* (vezi ILRL, 1997, p. 330). Forma modernă *acestei* nu este consemnată (în privința istoriei formelor refăcute, vezi Frâncu, 1972, p. 26 și urm.).

Pluralul feminin al lui *aceasta* cunoaște, în cele 33 de apariții, doar forma cu *ea* monoftongat: *aceste* (5^{v}, 58^{r}, 72^{r}, 100^{r} etc.).

Adjectivul demonstrativ de depărtare *acel*, *acea* se remarcă prin formele astăzi arhaizante: „*acela* neguţito*r*” (88^{v}), „*ace* (= *acea*) vreme” (6^{r}), „*ace* muiere” (8^{r}), „*ace* învăţătură” (9^{v}), „*ace* ocară” (12^{r}) etc., cu 44 de atestări, „*aceea* pâine” (22^{v}-2), „*aceea* fimei” (24^{v}), precum și prin formele de genitiv-dativ: „*acilii* muieri” (45^{v}), „*acilii* fimei” (48^{v}), „spusă toate aceste *acii* babe” (45^{r}), „casa *acii* fimei” (46^{r}).

Pronumele demonstrativ de diferențiere este folosit în forma regională *celalant* (82^{v}, 83^{r}) și, la plural, în cea învechită *ciialalţi* (95^{v}), *ciielalţi* (95^{v}).

Pronumele (adjectivul) interogativ-relativ. *Care* înregistrează, pentru nominativ-acuzativ, forma articulată *carile* (13^{r}, 20^{r}-4, 52^{r}, 90^{r} etc.), fără însă a marca opoziția masculin **:** feminin (opoziție curentă în textele vechi). *Carile* desemnează substantive de genuri și numere diferite și este concurat de forma nearticulată *care* (8^{r}, 38^{v}-2, 73^{r}, 100^{v}-3 etc.). O predilecție anume în folosirea uneia din cele două forme nu se observă, aparițiile numerice fiind aproximativ egale: 34 pentru forma nearticulată și 32 pentru forma articulată.

Genitiv-dativul relativului este consemnat în câteva situații și se evidențiază printr-un acord și prin forme flexionare mai puțin obișnuite în raport cu limba actuală: „o pasire […] *căruia* îi zic elinenii psidac” (17^{r}), „Aceasta-i baba *cării* i-am dat dulama” (48^{v}), „dedi dulama voinicului *căruie* o vândusă” (49^{v}).

În acuzativ *care, carile* apar notate în vecinătatea unor prepoziții: *dintri carile* (97^{r}), *întru care* (38^{v}), *pe carile* (20^{r}), *pre carile* (41^{r}). Mult mai numeroase sunt însă situațiile în care relativul, de regulă, nedublat de formele neaccentuate ale pronumelui personal, nu este însoțit de prepoziția *p*(*r*)*e*: „găsi dulama *cari o* vândusă” (46^{r}), „dulama *cari* am cumpărat-*o* de la dumneta” (48^{r}), „este vro învăţătură *cari* nu-l vei fi învăţat pe fiiul mieu” (77^{v}), „cerșind eu acel pământ ca să-l lucrez, *carile* mi *l*-o dat” (16^{r}), „ave un câine *carile* de mulţi ani *îl* ţine” (43^{r}), „te vei căi pentru ficiorul tău *carile* mult doriei” (44^{v}), „poate ţ-a cere un lucru *carile* nici noi toţ, cetăţenii, nu vom pute avea” (88^{v}), „oi scoate și eu ochiul meu *carile* zici că *l*-am furat” (90^{r}).

Alteori, relativul *care* este folosit în accepțiile „despre care”: „toate tainile lui mie mi le spune, *care*, cându-*m* spune ceva, nimine să nu știe această taină” (8^{v}); „din care”: „agiunsără la o fântână *care*, cine bea dintr-însa, dintr-ace fântână” (31^{v}), „o nevastă foarte frumoasă și ghizdavă, *care* din buzile ei cură dulceaţă” (38^{v}); „după care”: „nu luo chieptinile *la care* vinisă” (79^{v}).

Cu valoare adjectivală, *care* apare în construcții numite în literatura de specialitate „legătura relativă” (vezi Iliescu, 1956, p. 28; Nilsson, 1969, p. 12-14; Edelstein, 1971, p. 337-343; Edelstein, 1978, p. 93-96), în care, de la obișnuita reluare a antecedentului sau a echivalentului său sinonimic: „Și-i dedi o carte să o cetească, *în care carte* scriia” (14^{r}), „l-am apucat cu alte vorbe răle ale viclenii<i>, *cu care vicleşug* am scos cuvânt din gura lui” (93^{v}) s-a ajuns la îmbinări pleonastice,

BDD-A33091 © 2021 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:00:53 UTC)

al căror relativ, desemantizat, se prezintă ca element joncţional coordonator (vezi Edelstein, 1971, p. 342): „îl deprind oamenii şi nu să tem de împăratul, *care* întâi acum, de nu vei poronci" (20[r]), „ai poroncit să omori pe fiiul tău, *cari* eu, ca o slugă dre<a>ptă, î*ţ* aduc aminte" (21[r]), „şi-*ţ* pune gând rău ca să omori pe fiiul tău făr de vină, *care* apoi, pe urmă, te vei căi" (21[v]), „n-ai făcut ca să afli adevărul, *care* mă rog să mă asculţi" (35[v]).

Cine (31[v], 40[r], 95[v] etc.) şi forma de genitiv *al*(*e*) *cui* (32[r], 99[r]) nu prezintă deosebiri în raport cu formele din limba contemporană. În fraza „să-*ş* ie plata *cine* cum ş-a agonesi" (53[v]) relativul are sensul pronumelui nehotărât *cineşi* „fiecare".

Invariabilul *ce* este întrebuinţat fără diferenţe atât pentru fiinţe, cât şi pentru lucruri, atât la singular, cât şi la plural, fapt ce se răsfrânge asupra frecvenţei mai mare a lui *ce* în dauna omonimului său, *care*, situaţie asemănătoare consemnată de cercetătorii textelor vechi româneşti (vezi Iliescu, 1956, p. 26): „Era un om şi cu fimeia sa *ci* să luoasă cu lege" (35[v]), „un prunc mic, *ce* era numai unul în faşă" (43[r]), „izbăveşti-mă de frică şi de primejdie *ce* me-u venit" (81[v]), „smochinile cele mai coapte şi mai dulci *ci* cad" (41[v]) etc.

La fel ca relativul *care*, *ce* este întrebuinţat cu sensul „cu care": „Ci acest om, *ci* m-am apucat cu dânsul" (89[v]); „în care": „până la vreme *ci* au zis că l-a învăţa" (4[r]), „într-acele 7 zile *ci* n-au grăit" (73[r]), „în trii ani *ci* ai fost întâi la dascalul cel dintâi" (91[v]), „în ceasul *ci* s-au născut (97[v]); „de care": „să-*m* ceară el de acest feliu *ci* ai zis dumnata" (88[v]). Mult mai numeroase sunt însă exemplele în care invariabilul *ce* este folosit în accepţia „pe care", de obicei nereluată de formele neaccentuate ale pronumelui personal: „acest lucru *ci* am făgăduit" (3[r]), „după zapis *ce* au dat împăratului" (5[v]), „toată învăţătura filosofie<i> *ci* ai învăţat" (6[v]), „aceste cuvinte *ci* ai zis tu" (10[r]), „Pilda filosofului întâi *ce* au spus către împăratul" (13[v]), „Cum frământai ace pâine *ci* vindei slugii mele?" (22[v]), „să fie dreaptă judecata *ce* vei face" (42[v]), „după tocmala *ci* am făcut cu tine" (86[v]), „această căţe *ci o* privesc ochii tăi" (37[r]), „povoara *ci o* am este de vânzare" (84[v]), „luo toate scrisorile *ci le* scrisăse" (68[v]) etc.

Cât este identic cu omologul său din limba actuală: „*Câte* au grăit toate sânt adevărate" (15[v]), „nu m-am apucat să beu toate gârlele *câte* cură în mare" (89[v]), „*câte* învăţături vre să mă înveţe, toate *le* zugrăvi pe pareţi" (100[r]) etc.

Relativul compus este reprezentat prin aceleaşi forme ca în limba contemporană: „*cel ci* luo banii apucă pi altă uliţă" (80[r]), „*cei ce* au mâncat laptile" (76[v]), „nu-i pricina *celui ce* au făcut masă" (76[r]); cf. însă, o dată, forma amplificată cu deicticul -*a*: „văzind pe *cela ce* ţine coada vulpii în mână" (95[r]).

Pronumele (adjectivul) nehotărât. Pronumele nehotărât *altul*, singur sau împreună cu pronumele negativ, înregistrează pentru feminin singular forma *altă*, cu sensul „altceva": „de *altă* nu este rugăminte me" (60[r]), „*altă* nu gândie" (61[v]), situaţie consemnată în textele din secolul al XVI-lea (vezi Densusianu, 1961, p. 123). În corelaţie cu pronumele negativ *nimeni* pronumele nehotărât are înţelesul de „altcineva": „*nimine altul* nu ştie de aceasta" (17[r]). *Alte* apare articulat şi în prepoziţia adjectivului *multe* în sintagma „*altile* multe" (9[r]).

Atât, cu valoare adjectivală, are formele gramaticale diferite de cele actuale datorită naturii fonetice: *atâţa* (68[r]), *atâte* (60[v]).

BDD-A33091 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:00:53 UTC)

Pronumele nehotărât derivat *cineşi* are semnificaţia de „fiecare”: „şi-ş pecetluiră *cineş* punga cu pecetea sa” (78^{v}), sens consemnat frecvent în toate textele vechi româneşti (vezi Densusianu, 1961, p. 124).

Fiecare, prin cele două atestări, se prezintă sub formă învechită şi regională: *fieştecarile* (87^{r}), „*a fieştecăruia*” (100^{r}).

Pronumele nehotărâte *oarece* (46^{r}, 61^{v}) şi *oarecine* (46^{r}, 100^{v}) sunt formate cu relativele *ce* şi *cine* şi au sensul de „ceva” şi, respectiv, „cineva”.

Câteva pronume nehotărâte apar cu elementele separate: „*ori* în *care* parte căuta” (3^{v}), „*ori* la *care* chip căutam” (100^{v}), „o tipsie plină *ori* de *ce* vei pohti” (85^{v}). Mai numeroasă este însă forma sudată: *orice* (43^{r}, 88^{r}), *orici* (4^{r}, 60^{r} etc.).

Adjectivul demonstrativ *tot*, cu sensul de „fiecare”, este precedat de prepoziţia *a* şi redă valoarea de genitiv: „ajutoriu şi păzitoriu *a tot* omul” (71^{r}).

Vreunul, ca pronume şi adjectiv nehotărât, apare rar şi coincide, ca formă, cu omologul său actual: *vreun*(*ul*) (79^{r}, 95^{r}), iar femininul *vreo* este consemnat numai ca adjectiv, o dată în forma contemporană *vreo* (7^{v}), a doua oară sub forma *vro* (77^{v}), astăzi învechită şi populară.

Pronumele negativ *nimeni* are formele *nime* (19^{v}, 33^{v}, 98^{r}), *nimi* (11^{v}), *nimene* (40^{v}), *nimine* (8^{v}, 17^{r}, 20^{r}-2, 61^{r}, 77^{v}, 78^{r}-2), *nime* şi *nimi* fiind caracteristice pentru Moldova (vezi Gheţie, 1975, p. 163-164).

Nimic, în cele 40 de atestări, este notat doar în varianta fonetică cu *-ă*: *nimică* (2^{r}-2, 25^{r}, 65^{r}-3, 91^{v} etc.), iar compusul *niciun* nu se diferenţiază prin nimic de forma de astăzi: *niciun* (1^{v} etc.), *nicio* (2^{r} etc.).

În concluzie, morfologia pronumelui se remarcă printr-o vădită tendinţă de simplificare şi reducere a formelor arhaizante, care sunt împinse spre periferia sistemului, inovaţiile acceptate ulterior de norma limbii literare actuale impunându-se tot mai evident.

Referinţe bibliografice:

AVRAM, Mioara. *Gramatica pentru toţi*. Bucureşti, 1986.

BEREA, Elena. Din istoria posesivului ***său-lui*** în limba română. În: *Studii şi cercetări lingvistice,* 1961, nr. 3, p. 319-333.

BUZĂ, Emanuela, ZGRAON, Florentina. Prefeţe şi epiloguri din secolul al XVI-lea. Text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic şi indice de Emanuela Buză şi Florentina Zgraon. În: *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*. Coordonator, Ion Gheţie. Bucureşti, 1982, p. 467-636.

CHIVU, Gheorghe. *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte de Gheorghe Chivu. Bucureşti, 1993.

DENSUSIANU, Ovid. *Istoria limbii române*. *Secolul al XVI-lea.* Vol. II. Ediţie îngrijită de prof. univ. J. Byck. Bucureşti, 1961.

EDELSTEIN, Frieda. Despre „legătura relativă” în limba română. În: *Cercetări de lingvistică*, 1971, nr. 2, p. 337-343.

EDELSTEIN, Frieda. Despre sintaxa relativului ***care***. În: *Cercetări de lingvistică*, 1978, nr. 1, p. 93-96.

BDD-A33091 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:00:53 UTC)

FRÂNCU, C. Din istoria demonstrativelor româneşti: formele ***(a)cele(i)***, ***aceleiaşi***, ***(a)celeilalte***, ***(a)cestei(a)***. În: *Studii de limbă literară şi filologie*. Bucureşti, 1972, p. 25-52.

GALR = *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*. Bucureşti, 2005.

GEORGESCU, Magdalena. Glosele Bogdan. Text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic şi indice de Magdalena Georgescu. În: *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*. Coordonator, Ion Gheţie. Bucureşti, 1982, p. 367-464.

GHEŢIE, Ion. *Baza dialectală a românei literare*. Bucureşti, 1975.

ILIESCU, Maria. Concurenţa dintre pronumele relative ***care*** şi ***ce***. În: *Studii de gramatică*. I. 1956, p. 25-35.

ILRL = *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu. Coordonator, Ion Gheţie. Bucureşti, 1997.

MAREŞ, Alexandru. *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv şi indice de Al. Mareş. Bucureşti, 1969.

NILSSON, Elsa. *Les termes relatifs et les propositions relatives en roumain moderne. Etude de sintaxe descriptive*. Lund, 1969.

ROMAN MORARU, Alexandra. Catehismul lui Coresi. Text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic şi indice de Alexandra Roman Moraru. În: *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*. Coordonator, Ion Gheţie. Bucureşti, 1982, p. 21-127.

TEODORESCU, Mirela, GHEŢIE, Ion. *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă şi indice de Mirela Teodorescu, Ion Gheţie. Bucureşti, 1977.

VEREBCEANU, Galaction. Un manuscris al *Sindipei* de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. *Text*. În: *Philologia*. 2017, nr. 1-2, p. 35-55; nr. 3-4, p. 67-89; nr. 5-6, p. 113-130.

VEREBCEANU, Galaction. Consideraţii filologice asupra manuscrisului „Sandipa”. În: *Philologia.* 2019, nr. 3-4, p. 49-63.

VEREBCEANU, Galaction. Studiu lingvistic asupra manuscrisului „Sandipa”. Grafia (1). În: *Philologia*. 2020a, nr. 3-4, p. 93-102.

VEREBCEANU, Galaction. Studiu lingvistic asupra manuscrisului „Sandipa”. Fonetica (2). În: *Philologia*. 2020b, nr. 5-6, p. 22-36.

VEREBCEANU, Galaction. Studiu lingvistic asupra manuscrisului „Sandipa”. Morfologia (3.1.). Substantivul. Articolul. Adjectivul. Numeralul. În: *Philologia*. 2021, nr. 1-2, p. 75-84.

VIERU, Roxana. *Studiu lingvistic asupra* „Paliei de la Orăştie”. Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, 2014.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al MECC.

BDD-A33091 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:00:53 UTC)